

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 342.9

Р.І. Стадник,
аспірант Науково-дослідного інституту
інформатики і права НАПрН України

ДЖЕРЕЛА ПРАВА: МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Запропоновано для розвитку доктрини інформаційного права дослідити феномен джерел інформаційного права. Встановлено доцільність проведення комплексного аналізу методології дослідження джерел права з огляду на історико-правовий аспект та різноманітні школи права. Доведено конструктивність використання поняття “методологія наукових юридичних досліджень” як вчення про організацію таких досліджень. Розглянуто особливості методології дослідження джерел права за часів римського права та права Середньовіччя. Проаналізовано позиції вчених у межах історичної, соціологічної та позитивістської шкіл права. Встановлено, що представниками позитивістської школи формується розуміння джерел права на фундаменті загальної теорії права, а не цивільного права. Запропоновано системну модель дослідження джерел права, яка базується на положеннях позитивістської школи права та розрізняє поняття “джерела інформаційного права” й “форма інформаційного права”.

Ключові слова: джерела права, форма права, джерела інформаційного права, методологія, історичні етап, школи права, модель дослідження.

Предложено для развития доктрины информационного права исследовать феномен источников информационного права. Доказана целесообразность проведения комплексного анализа методологии исследования источников права с учетом историко-правового аспекта и различных школ права. Выяснено конструктивность использования понятия “методология научных юридических исследований” как учения об организации таких исследований. Рассмотрены особенности методологии исследования источников права во времена римского права и права Средневековья. Проанализированы позиции ученых в рамках исторической, социологической и позитивистской школ права. Установлено, что представителями позитивистской школы формируется понимание источников права на фундаменте общей теории права, а не гражданского права. Предложена системная модель исследования источников права, основанная на положениях позитивистской школы права, которая различает понятия “источники информационного права” и “форма информационного права”.

Ключевые слова: источники права, форма права, источники информационного права, методология, исторические этап, школы права, модель исследования.

The author has suggested to research the phenomenon of the sources of information law in order to develop the doctrine of information law. The expediency of conducting a comprehensive analysis of the methodology of studying the sources of law considering historical and legal aspect and different law schools has been established. The author

has found out the constructability of using the concept of “methodology of scientific legal research” as the doctrine of the organization of such research. The features of the methodology of studying the sources of law in the time of Roman law and the Middle Ages period have been studied. The author has analyzed the points of view of scholars within the historical, sociological and positivist law schools. It has been established that the representatives of the positivist school form the perception of the sources of law on the foundations of the general theory of law, not civil law. The author has suggested the system model of studying the sources of law, based on the provisions of the positivist school of law, which distinguishes the concepts of “the sources of information law” and “the form of information law”.

Keywords: *sources of law, form of law, sources of information law, methodology, historical stages, law schools, model of the research.*

Розвиток інформаційного права як комплексної галузі права потребує розробки юридичних моделей, конструкцій та теорій, які в сукупності складають доктрину інформаційного права. На жаль, на сьогодні в Україні зроблено лише перші кроки у напрямі формування теорії інформаційного права. Водночас, вже намітилися найбільш важливі напрями наукових досліджень, керуючись якими наука інформаційного права буде набувати певну самостійність та характерні риси. Одним із таких напрямів постає дослідження джерел інформаційного права. Таким чином, вважаємо, що тема статті є актуальною як з наукового, так і з практичного погляду.

Мета статті – визначити особливості методології дослідження джерел права та сформуванню модель дослідження джерел інформаційного права.

Усвідомлюючи те, що проблема визначення джерел права постійно перебувала у колі наукових інтересів передусім фахівців в галузі загальної теорії держави і права (посилання на яких буде наведено у подальшому), а також враховуючи відсутність узгодженої позиції щодо розуміння феномену джерел права, вважаємо за доцільне проаналізувати існуючі напрацювання та визначитися з власною позицією з цього приводу. У роботі пропонується комплексно дослідити становлення методології дослідження джерел права, з огляду на історико-правовий аспект та різноманітні школи права.

Усвідомлюючи існування наукової дискусії щодо розуміння поняття “методологія” (зокрема, наукових юридичних досліджень), у роботі поділяється позиція І.В. Арістової стосовно зазначеного поняття [1]. У межах нашої роботи поняття “методологія наукових юридичних досліджень” розуміється як вчення про організацію наукової юридичної діяльності (у тому числі, наукових юридичних знань). Водночас, варто підкреслити, що зазначена методологія має обов’язково враховувати існування суб’єкта (вченого), об’єкта (наприклад, джерела права), мети, методів наукової юридичної діяльності. При цьому у роботі, з одного боку, розуміється, що якість отриманих результатів значною мірою залежить від застосованих методів дослідження. З іншого боку, не підтримується точка зору М.П. Павлова, який підкреслював наступне: “Метод – найперша, основна річ. Від методу, способу дії залежить уся серйозність дослідження. Уся справа в хорошому методі. При хорошому методі й не дуже талановитий вчений може зробити багато. А при поганому методі й геніальна людина працюватиме марно і не отримає цінних, точних фактів” [2, с. 21].

На нашу думку, слід підтримати позицію І.В. Арістової, відповідно до якої розгляд методології наукових юридичних досліджень, як сукупності методів та засобів дослідження, виявляється не повним [1]. Враховуючи важливу роль та

місце суб'єкта наукової діяльності у методології наукового юридичного дослідження, у роботі вважається за необхідне продовжити впровадження думки І.В. Арістової щодо дослідження якісних стандартів, які мають бути у будь-якого суб'єкта наукових досліджень. Йдеться, передусім, про знання критеріїв науковості наукового знання, про форми організації наукового знання (наприклад, поняття, концепції, гіпотези, теорії), про структуру наукового знання, про закономірності розвитку науки.

Враховуючи зазначені вище положення, вважаємо, що вельми важливою також є позиція Н.М. Пархоменко, яка, досліджуючи теоретичні питання стосовно джерел права, говорить про існування низки чинників, передусім наукових підходів, засобів, принципів і методів, що визначають ґрунтовність теоретичного дослідження [3, с. 7]. Розвиваючи свою думку, Н.М. Пархоменко наголошує на тому, що методологія дослідження джерел права "...повинна відображати специфіку процесу пізнання, орієнтувати суб'єкта пізнання на те, як його необхідно вести" (а саме: 1) які етапи дослідження; 2) яка послідовність; 3) які аспекти джерел права слід дослідити, від яких – можна абстрагуватись; 4) яким чином слід застосовувати в пізнанні теоретико-поняттєвий апарат) [3, с. 8]. У результаті, як підкреслює автор, визначається "найдоцільніший шлях досягнення об'єктивної істини" [3, с. 8, 9].

Усвідомлюючи значення методології дослідження, зокрема, джерел права, надалі пропонується (в якості першого етапу) визначитися із термінологічним апаратом та історичними тенденціями розуміння поняття "джерело права".

Проведений історико-правовий аналіз поняття "джерело права" вказує на значну увагу щодо його дослідження ще за часів римського права. Так, поняття "джерело права" уперше було введено Тітом Лівієм, який джерелом усього публічного і приватного права називав Закони XII таблиць [4, с. 98]. Водночас, Ф.К. Савіньї у своїй роботі вказує на значну увагу, яку приділили римські юристи дослідженню джерел права, хоча безпосереднього визначення цьому поняттю так і не було надано [4, с. 105]. Слід враховувати, що за тих часів римське право було розподілене на природне та цивільне. Проводячи дослідження саме цивільного права, римські юристи окремо акцентували увагу на джерелах права. Серед загальновідомих трудів римського права – Інституції Гая [5]. Проведений аналіз цього документу свідчить про те, що він містить положення, у яких визначається розуміння джерел права на той час. Зокрема, відмічається, що усі народи (у тому числі і римський народ) користуються: 1) частково своїм власним правом (називається правом цивільним); 2) частково загальним правом усіх людей (називається правом загальнонародним) [5, с. 18].

Подальший розвиток римського права стосовно джерел права відбувався у відповідності з певними критеріями класифікації. Так, проводячи відповідні дослідження, Ф.К. Савіньї відмічає наявність декількох видів джерел (частин) римського цивільного права. При цьому, критерієм класифікації даних частин права поставала практична мета: для вирішення цивільного спору забезпечити судді можливість якнайшвидше застосувати існуюче правило [4, с. 106].

Загалом, науковці виділяють дві основні групи джерел права. Наприклад, Д.В. Дождев, досліджуючи першу групу джерел права, акцентує увагу на тому, що до джерел права (частин) римські юристи відносять: 1) закон; 2) звичаєве право; 3) судові рішення – правильне і гарне; 4) неформальну угоду; 5) природу [6, с. 112]. На підтримку своєї думки Д.В. Дождев посилається на Інституції Гая.

Коментуючи позицію, що зазначена вище, Ф.К. Савіньї відмічає: "В основу зазначених класифікацій покладено відмінність сил, які створюють право... Над

ними підноситься справедливість (“aequitas”), що має надлюдський характер та об’єктивується правом, що встановлено людьми, і не завжди збігається з ним” [4, с. 108]. Таке розуміння джерел права дозволяє Ф.К. Савіні дійти висновку про те, що саме римський народ був головною правовстановлюючою силою, створюючи закони і природне (звичаєве) право. Отже, такий висновок слід мати на увазі.

У межах другої групи класифікації джерел (частин) римського цивільного права виділяють інший критерій. По-перше, “писане право” – “jus scriptum” (тотожне закону); по-друге, “неписане право” – “non scriptum” (тотожне звичаю) [6, с. 92]. До речі, на думку Ф.К. Савіні, зазначеному поділу права римські юристи не надавали майже ніякого значення [4, с. 106].

Нарешті, вважаємо за важливе навести й думку О.М. Родіонової, яка доходить висновку, що за тих часів римські юристи “все ще не могли розчленувати форму і зміст права – норму... Узагальнення правил не створювало абстрактної норми” [7, с. 137].

Подальший історико-правовий аналіз джерел права доводить значення наступного етапу – Середньовіччя. Саме на цьому етапі було сформовано принципово новий методологічний підхід: дослідження права за допомогою сформованих загальних понять. Слід підкреслити, що суттєвий внесок у формування такої методології було зроблено Августином Блаженным у роботі “Про істинність релігії” [8]. Авторіві належить думка щодо нематеріальності ідеї, істини: “якщо вся матерія зникне, істина залишиться. Тому істина (оскільки вона вічна і незмінна) не виводиться з чуттєвого сприйняття” [8, с. 600]. З іншого боку, значно вплинула на формування нового методологічного підходу філософська ідея детермінізму, яка дозволила вийти на новий рівень роботи з поняттями, зокрема, “через виявлення і фіксацію його ознак, що відокремлюють один предмет від іншого” [9, с. 387].

Наслідком формування нового методологічного підходу до дослідження права, зокрема, його джерел, стала можливість (за допомогою опису і класифікації) більш чітко формалізувати право. Завдяки введенню у вчення про право абстрактних понять, у цей період було майже сформовано вчення про право. Доречним з цього приводу є коментар Дж. Г. Бермана, який відмічав, що вже у XIII столітті було чітко розуміння того, що “правове рішення або норма – це вид роду “право” [10, с. 143]. У свою чергу, таке розуміння права дозволило вже застосовувати системні принципи, а саме, як відмічає Дж. Г. Берман, “використовуючи всі частини права для побудови цілого, і одночасно використовувати ціле для тлумачення кожної з частин” [10, с. 143]. Ґрунтуючись на цих досягненнях, юристи Середньовіччя спромоглися створити ієрархічну систему джерел права, яка, на їх думку, спирається на усвідомлення ролі Бога у цьому.

Аналізуючи праці юристів того часу, Дж.Г. Бергман, зокрема, акцентує увагу на роботі Граціана “Узгодження суперечливих канонів” (1140 г.) [10]. У зазначеній праці Граціан, по-перше, наводить перелік видів права (які були більш-менш відомі у Стародавньому Римі): 1) божественне; 2) природне; 3) людське; 4) право церкви; 5) княже право; 6) законодавчо встановлене право; 7) звичаєве право. По-друге, Граціан пропонує власне розуміння принципу співвідношення цих видів права. Формулювання такого принципу дозволило Граціану стверджувати наступне: “закони князів не повинні превалювати над природним правом; церковні “закони” не повинні суперечити природному “закону” [10, с. 147]. У свою чергу, як відмічає Граціан, “закони (leges) і законодавчі акти (constitutiones) повинні підкорятися церковним законам, а звичаї – поступатися не тільки природним правам, а й законодавчо встановленим” [10, с. 147]. Таким чином, варто визнати, що дослідження права у даний історичний період дозволило

вийти на новий рівень розуміння джерел права: у ієрархічній системі джерел права своє місце, нарешті, займає закон (як його основна складова).

Водночас, слід враховувати, що у той час існувало декілька підходів щодо розуміння поняття “закон”. Так, наприклад, як відмічає В.С. Нерсисянц, цитуючи Фому Аквінського, закон – це, з одного боку, “відоме правило і мірило дій, яким хто-небудь спонукається до дії або утримується від неї” [11, с. 439]; з іншого боку – “відоме встановлення розуму для загального блага, оприлюднене тими, хто піклується про суспільство” [11, с. 439]. Якого висновку слід дійти, аналізуючи таке розуміння поняття “закон”? Схоже на те, що у першому визначенні поняття “закон” є подібним до поняття “норма права”; у другому визначенні – поняття “закон” є подібним до поняття “джерело права”.

Наступний етап історично-правового аналізу дозволяє дійти висновку про появу значних змін у розумінні поняття “джерела права” наприкінці Середньовіччя. Саме у цей період набувають поширення так звані абстрактні поняття, що вплинуло й на розуміння джерел права. Зокрема, аналіз робіт В.С. Нерсисянца [11] та К.А. Неволіна [12] дозволяє виявити наступні розуміння понять “право”, “закон”, “джерело”. Наприклад: 1) в основі права – загальна свобода (Гегель) [11, с. 499, 500]; 2) закон – це “правда, права і обов’язки, форма” [12, с. 20]; 3) практичний розум, або вільна воля людей – це джерело моральних і правових законів (І. Кант) [11, с. 488, 489].

Враховуючи різні підходи до розуміння джерел права, Ф.К. Савіньї акцентує увагу на існуванні значної плутанини щодо визначення поняття “джерела права” [4]. На підставі проведеного дослідження він дійшов висновку, що джерела права розуміються як: 1) “різні причини виникнення права у цілому”; 2) “інститути права”; 3) “окремі норми права” [4, с. 12]. Виходячи із цього, автор пропонує поняття “джерела права” чітко відмежовувати від: а) історичних причин виникнення права; б) від умов виникнення правових відносин [4].

На нашу думку, другий етап з’ясування методології дослідження джерел права може бути пов’язаний із аналізом позицій представників різних шкіл права. Наприклад, П.Л. Карасевич, досліджуючи розуміння джерел права в рамках історичної школи права, наводить наступні думки Г. Гуго (основоположника цієї школи): “...у праві існує багато положень, які виникають самі по собі, крім законодавця, і які не зовсім вдало називаються звичаями” [13, с. 21]. Як відмічає П.Л. Карасевич, у цій думці Г. Гуго підкреслював, що не тільки закони складають джерела права. Саме цей акцент підкреслює й Ф.К. Савіньї: “позитивне право живе у народній свідомості” [4, с. 14]. Таким чином, представники історичної школи права акцентували увагу на тому факті, що право формується (виробляється) не безпосередньо законом або звичаєм, а народом, який його створює. У рамках цієї школи було відроджено ідею римського права: визначення джерел права “через правотворчі сили”.

Натомість, положення історичної школи права щодо розуміння “джерел права” зазнали відповідної критики ще у XIX столітті, зокрема, у роботі Ф. Адікеса (“До вчення про джерела права” 1872 р.). Як відмічає у зв’язку з цим П.Л. Карасевич, Ф. Адікес “показав повну неспроможність основних постулатів історичної школи і визначив загальне джерело права як суб’єктивний розум, який є нічим іншим, як правове переконання окремої особи” [13, с. 29].

Досліджуючи різні методологічні підходи до розуміння поняття “джерело права”, Н.М. Коркунов в “Лекціях з загальної теорії права” [14] пропонує інший погляд, а саме, розуміти це поняття у “технічному сенсі”. Водночас автор пропонує відмежувати поняття “джерело право” від інших контекстів, наприклад, розуміння

його як: 1) засобу пізнання; 2) історичної пам'ятки. При цьому важливо, що ані народна свідомість, ані суб'єктивний розум не розглядаються Н.М. Коркуновим як джерела права, “оскільки суб'єктивне усвідомлення будь-ким норми не є ознакою її загальнообов'язковості” [14, с. 135]. Отже, автор займає протилежну позицію у порівнянні з Ф. Адікесом, про що йшлося вище. На підставі проведеного дослідження Н.М. Коркунов пропонує власне розуміння “джерела права” (у технічному сенсі) як “форми об'єктування юридичних норм, що служать ознаками їхньої обов'язковості у даному суспільстві і у цей час” [14, с. 343].

Значний внесок у розуміння поняття “джерел права” було зроблено й Л.І. Петражицьким [15]. У результаті проведеного дослідження автор виділив 15 видів позитивного права (до речі, за його твердженням, або невідомих, або не визнаних наукою). Зазначимо, що автор запропонував джерела права визначати терміном “нормативні факти” [15].

Проведені дослідження показали, що зазначені тенденції у розумінні поняття “джерела права” знайшли своє продовження у рамках соціологічної школи права. Як відмічає В.В. Касьянов, наприклад, Е. Ерліх у роботі “Основи соціології права” (1913 р.) акцентував увагу на тому, що право проявляється не у текстах законів, а у житті [16, с. 103]. Акцентуючи увагу на “вихідних початках права”, Е. Ерліх наполягає на тому, що їх слід шукати у суспільстві (сім'я, торгові товариства, громада): “перш за все, вивчити порядок, який існує в громадських об'єднаннях” [16, с. 103]. Представник соціологічної школи В.М. Косович пропонує, наприклад, наступне визначення: “Джерела права – це його ідейні витoki, в основі яких лежать аксіологічні орієнтації та правові настанови особи, соціальної групи, суспільства” [17, с. 14].

У сучасний період розуміння джерел права з позиції соціологічної школи відстоюється, наприклад, Я. Вандерлінденом, який закликає не ототожнювати право тільки з правовими нормами [18, с. 73]. Отже, як і Ф.К. Савіньї (про що йшлося вище), Я. Вандерлінден також доходить висновку щодо існування різного розуміння поняття “джерела права”. Наприклад, це: 1) основи права; 2) сили права (спільноти); 3) сили права (конкретні люди); 4) юридичні документи; 5) документи, що містять норми права [18, с. 69–84]. Разом з тим, В.В. Касьянов, досліджуючи позицію Н. Лумана, наводить його точку зору з цього приводу: “право виникає не з-під пера законодавця. Воно зумовлене великою кількістю нормативних очікувань, інакше кажучи, правових вимог” [16, с. 160].

Вважаємо за важливе підкреслити, що власне розуміння поняття “джерела права” було сформовано і у межах позитивістської школи права. Наприклад, один із представників цієї школи, Ф. Осман, підкреслює, що джерела права слід визначати лише “через документи, що містять в собі загальнообов'язкові веління держави” [19, с. 509–531]. Варто зазначити, що саме в межах позитивістської школи формується розуміння “джерел права” на фундаменті вже загальної теорії права (а не цивільного права, як було раніше).

Разом з тим, у межах позитивістської школи права зростають теоретичні суперечки з приводу розуміння джерел права. Наприклад, з цього приводу С.Ф. Кечекьян відзначав, що поняття “джерела права” належить до кола найбільш незрозумілих у теорії права: “Не тільки немає загальновизнаного визначення цього поняття, але навіть спірним є самий сенс, в якому вживаються слова “джерело права” [20, с. 3]. Продовжуючи, С.Ф. Кечекьян вказує й на специфіку розуміння поняття “джерело права” як “образа, який скоріше має допомогти розумінню, ніж дати розуміння того, що позначається цим образом” [20, с. 3].

Водночас, слід зазначити, що саме в межах позитивістської школи права основна наукова дискусія розгорнулася навколо співвідношення понять “джерело права” і “форма права”. Наприклад, згідно з першим підходом, джерело права повністю ототожнюється із формою права (форма (джерело) права): або форма, або джерело права [21, с. 67]).

Відповідно, прихильники другого підходу, наприклад, В.О. Лучин, наполягають на тому, що джерело права та форма права – різні поняття. Так, “форма права” постає “як організований і виражений ззовні зміст права” [22, с. 11]. У свою чергу, “джерело права” охоплює “витоки формування права, систему чинників, які зумовлюють його зміст і форми вираження” права [22, с. 11]. Варто зазначити, що у межах цього підходу зустрічається і дуже широкий, навіть занадто вільний підхід до розуміння джерел права. Наприклад, Ю.В. Корейба, говорячи про “об’єктивні джерела”, вказує, що це “глобальний всесвітньо історичний процес об’єктивного взаємопроникнення елементів різних правових культур та правотворчий механізм національної системи, який трансформує волю певних суб’єктів до нормативної моделі” [23, с. 164]. На нашу думку, таке розуміння джерел права навряд чи є конструктивним.

М.Н. Марченко є представником так званої проміжної наукової позиції, згідно з якою ототожнення чи, навпаки, розототожнення залежить від контексту [24]. Йдеться про те, що, у залежності від виду суспільних відносин, форма і джерела права можуть збігатися один з одним, тому є тотожними; у інших випадках вони не можуть бути тотожними. Виходячи із цього, М.Н. Марченко пропонує виділяти у разі ототожнення форми та джерела права так звані “формально-юридичні джерела права” [24, с. 51].

Таким чином, вище було проаналізовано позиції основних наукових шкіл права та з’ясовано їх розуміння поняття “джерело права”. Зрозуміло, що у залежності від позиції, якої дотримувалася кожна школа права, розуміння поняття джерел права було різним.

Вважаємо, що проведення третього етапу стосовно виявлення методології дослідження джерел права зумовлено існуванням різноманітних методологічних підходів, які безпосередньо не підлягають ані під певні історичні періоди, ані під належність до певної школи права. Отже, у роботі вважалося за доцільне, з метою більш повного аналізу наукових позицій стосовно розуміння поняття “джерело права”, з’ясувати точки зору інших вчених. Зокрема, акцентуємо увагу на відповідному дослідженні В.О. Качур [25]. Водночас, вважаємо за доцільне навести власні коментарі майже по кожній позиції аналізу, який було проведено В.О. Качур.

Відомо, що М.Х. Гарсія Гарридо відмежовує поняття: “джерела створення” та “джерела пізнання” [26, с. 61]. З цього приводу В.О. Качур відмічає, що “відмінність між поняттями “джерело правоутворення” і “джерело пізнання права” базується на концепції Папініана, який проводив різницю між органом, що створює норму, і результатом його діяльності [25]. У цьому випадку, на нашу думку, М.Х. Гарсія Гарридо застосовує вже інший критерій, а саме, “за стадіями”: а) стадія створення; б) стадія пізнання.

У свою чергу, Л.С. Явич, з метою досягнення більшої чіткості у розумінні поняття “джерело права” пропонував виділяти: 1) “джерела права” (як джерела права в матеріальному сенсі); 2) “джерела правових норм” (як джерела права у формальному сенсі) [27].

Ряд науковців (зокрема, А.В. Малько, М.І. Матузов, В. Цвік, М.М. Рассолов) говорять про джерела права у: 1) матеріальному розумінні; 2) ідеалістичному

(ідеологічному, ідейному, ідеальному) розумінні; 3) спеціально-юридичному розумінні [28, с. 293; 29, с. 159; 30, с. 171]. Схожої позиції, як зазначає В. Качур, дотримується й В.М. Протасов, класифікуючи джерела права на: 1) матеріальні; 2) формальні; 3) ідеологічні; 4) джерела знань про право [31, с. 233].

Крім того, ряд авторів пропонують розглядати джерела права у широкому та вузькому значенні (розумінні). У своїй роботі В.О. Качур говорить про наступні наукові позиції [25]. Наприклад, В.В. Лазарев виділяє джерела права: 1) у широкому значенні (матеріальні, ідеологічні, історичні, моральні та міжнародне право); 2) у вузькому значенні (формально-логічні) [32, с. 172–175].

Отже, під час проведеного аналізу різноманітних методологій дослідження було усвідомлення існування значних проблем на шляху остаточного вибору найбільш ефективної методології дослідження джерел права. Тобто, існує нагальна потреба у подальших наукових розвідках передусім у межах існуючих шкіл права, і це, безумовно, предмет спеціального наукового дослідження. До речі, певні коментарі та пропозиції було зроблено нами у процесі аналізу різноманітних методологій дослідження джерел права, що, з нашої точки зору, може сприяти кращому усвідомленню напрямів спільного наукового пошуку.

Таким чином, у роботі пропонується наступна модель дослідження джерел інформаційного права. По-перше, вона виходить із системного світорозуміння. По-друге, базується на основних положеннях позитивістської школи права, яка розрізняє поняття “джерела інформаційного права” та “форма інформаційного права”. По-третє, враховує не лише методи дослідження, але й мету, об’єкт дослідження, суб’єкт дослідження, який обізнаний у стандартах наукових юридичних досліджень. По-четверте, ґрунтується на розумінні утворення права (правоутворення, формування права) як усіх форм і засобів виникнення розвитку і зміни права, включаючи правотворчість [33, с. 422]. Тобто, поділяється точка зору О.Ф. Скакун, що “правоутворення – форма виникнення і буття права в широкому правовому полі: до правотворчості, поруч із ним, у вигляді правотворчості, після правотворчості, у процесі реалізації права” [33, с. 422]. По-п’яте, невід’ємними взаємодіючими складовими системи джерел інформаційного права є: 1) підсистема джерел інформаційного права у матеріальному значенні; 2) підсистема джерел інформаційного права у ідеологічному значенні; 3) підсистема джерел інформаційного права у інституційному значенні; 4) підсистема джерел інформаційного права у формальному (юридичному) значенні.

Отже, можемо зробити наступні висновки.

1. Усвідомлено важливість формування методології дослідження джерел інформаційного права, яка дозволить організувати як наукові знання щодо джерел інформаційного права, так і процес наукового дослідження як творчої діяльності.

2. Ґрунтуючись на результатах комплексного аналізу методології дослідження джерел права (як за історичними етапами, так і в межах наукових шкіл), запропоновано пізнавальну модель дослідження джерел інформаційного права.

3. Подальші наші наукові дослідження плануємо проводити з метою визначення та обґрунтування особливостей методології дослідження кожної складової системи джерел інформаційного права і передусім підсистем джерел інформаційного права у формальному (юридичному) значенні).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Арістова І.В.* Методологія наукової діяльності. Ч. 2 / І.В. Арістова // Публічне право. – 2016 р. – №. 3. – С. 232–243.

2. Павлов М.П. Лекции по физиологии / М.П. Павлов. – М. : Изд-во Академии медицинских наук СССР, 1952. – 331 с.
3. Пархоменко Н.М. Джерела права : проблеми методології. Монографія / Н.М. Пархоменко. – К. : ТОВ видавництво “Юридична думка”, 2008. – 336 с.
4. Savigny F.C. System des heutigen romischen Rechts. / F.C. Savigny Bd. 1. Berlin, 1840. – 215 S.
5. Гай. Институции / Пер. с латинского Ф. Дыдынского [под ред. В.А. Савельева, Л.Л. Кофанова]. – М. : Юристъ, 1997. – 368 с.
6. Римское частное право. Учебник для вузов / Д.В. Дождев [под ред. члена-корр. РАН, проф. В.С. Нерсесянца]. – М. : Издательская группа ИНФРА•М – НОРМА, 1996 г. – 704 с.
7. Родионова О.М. Развитие научных представлений об источниках права : На примере источников гражданского права / О.М. Родионова // Правоведение. – 2005. – № 3. – С. 130–143.
8. Августин Аврелий. Об истинной религии / Аврелий Августин // Антология мировой философии. В 4-х т. ; Т. 1. в 2-х ч. ; ч. 2. Философия древности и средневековья. – М., 1969. – 814 с.
9. Алексеев П.В. Философия / П.В. Алексеев, А.В. Панин [3-е изд., перераб. и доп]. – М. : изд-во МГУ, 2005. – 608 с.
10. Берман Г.Дж. Западная традиция права : эпоха формирования / Гарольд Дж. Берман [Пер. с англ.]. – 2-е изд. – М. : Изд-во МГУ : Издательская группа ИНФРА-М НОРМА, 1998. – 624 с.
11. Нерсесянц В.С. Философия права. Учебник для вузов / В.С. Нерсесянц. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1998. – 650 с.
12. Неволин К.А. Энциклопедия законовещения / К.А. Неволин // Полн. собр. соч. В 5 т-х ; Т. 1. – СПб., 1997. – 400 с.
13. Карасевич П.Л. Гражданское обычное право Франции в историческом его развитии / П.Л. Карасевич. – М. : типография А.И. Мамонтова и Ко, 1875 г. – 346 с.
14. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права / Н.М. Коркунов. – [науч. изд., репринтное]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 430 с.
15. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л.И. Петражицкий. – СПб. : Издательство “Лань”, 2000. – 608 с.
16. Касьянов В.В. Социология права. Учебное пособие / В.В. Касьянов, В.П. Нечипоренко. – Ростов н/Д : Феникс, 2001. – 480 с.
17. Косович В.М. Джерела (форми) права – загальнотеоретична характеристика / В.М. Косович // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ІХ регіон. наук.-практ. конф., (13–14 лютого 2003 р., м. Львів). – Львів : Юридичний факультет, ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – С. 10–17.
18. Vanderlinden J. Contribution en forme de masecnet tu a une theorie des sources du droit au depart d’une source delicieuse / J. Vanderlinden // Revue trimestrielle de droit civil. Paris, 1995. – № 1. – P. 73–85.
19. Osman F. Avis, directives, codes de bonne conduite, recommandations, deontologie, ethique, etc. : reflexion sur la degradation des sources privees du droit / F. Osman // Revue trimestrielle de droit civil. Paris, 1995. – № 3. – P. 509–531.
20. Кечекьян С.Ф. О понятии источника права / С.Ф. Кечекьян // Ученые записки Московского государственного университета. М., 1946. – Вып. 116. – Кн. 2. – С. 3–25.
21. Байтин М.И. Сущность права (современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М.И. Байтин. – Саратов, 2001. – 416 с.
22. Указы Президента РФ. Основные социальные и правовые характеристики / Лучин В.О., Мазуров А.В. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 303 с.
23. Корейба Ю.В. Джерела інформаційного права та феномен правової глобалізації : питання співвідношення та роль у розвитку міждержавної правової інтеграції / Ю.В. Корейба // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. – 2014., – Вип. 1. – Т. 2. – С. 162–166.
24. Марченко М.Н. Источники права. Учебное пособие / М.Н. Марченко. – М. : ТК Велби ; Изд-во Проспект, 2005. – 760 с.
25. Качур В.О. До розуміння та визначення поняття “джерело права” / В.О. Качур // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція, 2013. – № 6–1. – Т. 1. – С. 36–39.
26. Гарсиа Гарридо М.Х. Римское частное право : Казусы, иски, институты / Мануэль Хесус Гарсиа Гарридо [перевод с испанского] / Отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М. : Статут, 2005. – 812 с.
27. Явич Л.С. Общая теория права / Л.С. Явич. – Л. : ЛГУ, 1976. – 287 с.

28. Загальна теорія держави і права : Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін. – [за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина]. – Харків : Право, 2002. – 432 с.

29. Теория государства и права : учебник (бакалавриат) / кол. авт. [отв. ред. А.В. Малько]. – М. : КНОРУС, 2012. – 400 с.

30. *Рассолов М.М.* Проблемы теории государства и права : учебное пособие для вузов / Рассолов М.М. – М. : Юнити : Закон и право, 2007. – 431 с.

31. *Протасов В.Н.* Лекции по общей теории права и теории государства / В.Н. Протасов, Н.В. Протасова. – М. : Издательский дом “Городец”, 2010. – 752 с.

32. Общая теория государства и права : учебник / под ред. В. Лазарева. [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юристъ, 2003. – 520 с.

33. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О.Ф. Скакун. [Вид. 2-е, перероб. і доп.]. – Харків : Еспада, 2009. – 752 с.

Отримано 14.11.2016